

USÛL-i SELÂSE

(الأصول الثلاثة)

İslâm inancının
üç ana esası
ve akaidle kelâm kitaplarının
içerliğini oluşturan üç temel bölüm
anlamında tabir.

Mu'tezile kelâmcılarınca benimsenen "usûl-i hamse"ye karşılık Ehl-i sünnet kelâmcılarınca kullanılmıştır. Âlimler, Kur'ân-ı Kerim'de ilgili âyetlerin yanı sıra (el-Bakara 2/177, 285; en-Nisâ 4/136) Cibrîl hadisinden hareketle (*Müsned*, I, 21; Buhârî, "İmân", 37; Müslim, "İmân", 1) belirledikleri altı iman esasını, inceleme ve araştırma kolaylığı sağlamak amacıyla üçe indirmişlerdir. Bunlar ulûhiyyet ve nübüvvetle âhiret merhalelerine dair esaslar olup akaid ve kelâm kitaplarının ana planını oluşturmuş, ilgili eserlerde ilâhiyyât, nübüvât ve sem'iyât başlıkları altında yer almıştır.

Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber*'inde inanç esasları ilâhiyyât, nübüvât ve sem'iyât başlıkları kullanılmadan bu konular etrafında işlenmiş, daha sonra Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Sünnîler'e ait günümüze ulaşan en hacimli kelâm kitabı olan *Kitâbü't-Tevhîd*'in ana kuruluşunu bu plana göre düzenlemiş, Sünnî âlimlerince yazılan eserlerde bu plan geliştirilerek devam ettirilmiştir. Ancak Mâtürîdî eserinin başına, kelâmın bilgi problemi ve kozmolojisinin inşası olarak nitelendirilebilecek varlık türleri ve âlemin yaratılmışlık (hudûs) bahislerini eklemiş, ilâhiyyât ile nübüvât konularını ayrıntılı biçimde işlemiş, sem'iyât konularından sadece iman-İslâm, büyük günah gibi meseleleri öne çıkarmış, âhiret merhaleleri üzerinde neredeyse hiç durmamıştır (s. 11-33, 527-642). Ebû'l-Hasan el-Eş'arî *el-Lüma'*'da adı geçen bölüm başlıklarını kullanmadan ulûhiyyetin yanı sıra bazı sem'iyât ve imâmet meselelerine yer vermiştir (s. 81-161). Görüşlerinin Mâtürîdiyye'den ayrı bir Sünnî ekolü haline gelmesinde önemli katkıları bulunan İbn Fûrek'in Eş'arî'nin zamanımıza intikal etmeyen otuz civarındaki eserinden derlediği *Mücerredü'l-Makâlât*'tan (s. 361-362) onun, bilgi problemi ve kelâm kozmolojisiyle nübüvât ve sem'iyâtın hemen bütün konuları üzerinde durduğu anlaşılmaktadır (s. 10-40, 148-180). Eş'arî'nin ikinci önemli izleyicisi Ebû Bekir el-Bâkîllânî'nin *et-Temhîd*'inde İbn Fûrek'in

sözü edilen kitabındaki muhteva, bölüm başlıkları konulmadan daha sistematik biçimde özetlenmiştir (s. 561-567).

Bilindiği kadarıyla eserlerinde usûl-i selâseyi ana başlıklar halinde kullanan ilk kişi İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'dir. Cüveynî, *el-'Akîdetü'n-Nizâmiyye*'sinde ilâhiyyât bölümünde Allah'ın varlığı, sıfatları, fiilleri, kader ve insanın ihtiyarî fiilleri gibi konuları incelemiş; nübüvât bölümünde nübüvete yönelik itirazların reddini, mucizeler ve kerametleri, Hz. Muhammed'in nübüvvetiyle mucizelerini ele almış; sem'iyât bölümünde kabir hayatı ve âhiret merhalelerini zikretmiş, kitabın sonuna imâmet bahsini eklemiştir (s. 132-134). Cüveynî'nin *eş-Şâmil*'inde de benzer bir plan görülmektedir. Gazzâlî'nin *el-İktîşâd fi'l-i'tikâd*'ında aynı plan uygulanmakla birlikte sem'iyât bahisleri müstakil bölüm yapılmayıp nübüvât içinde yer almıştır (s. 163-166).

Müteahhirîn dönemi Mâtürîdî âlimlerinden Ebû'l-Muîn en-Neseffî'nin *Tebşiratü'l-edille*'sinde kelâm kozmolojisi çerçevesinde atomcu nazariye esas alınarak âlemin hudûsu ve isbât-ı vâcib konusu işlenmiş, ulûhiyyet bölümünde vahdâniyyet üzerinde genişçe durulmuş, ilâhî sıfatlar açıklanırken Müşebbihe ile Mücessime'ye eleştiriler yöneltilmiş, tekvin sıfatı ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. Nübüvât bölümünde nübüvvet ve risâletin ispatı, risâletin imkânı, mucizeler ve nübüvvetin diğer akli delilleri, Hz. Muhammed'in risâletini ispat eden akli deliller ortaya konmakta, bölüm keramet meselesiyle sona ermektedir. Söz konusu eserde ta'dîl ve tecvîr konuları müstakil bölüm yapılarak insanlara ait fiiller, istitâat, kesb, tevellüd, ecel ve rızık, kazâ ve kader, hidayet ve dalâlet tartışılmış; sem'iyât bölümünde kabir azabı ve kabir nimetleri üzerinde durulmasına karşılık âhiret merhalelerine hiç değinilmemiş; "el-Esmâ' ve'l-ahkâm" başlığı altında iman-günah, iman-İslâm, imanda istisna gibi konular incelenmiş; eserin sonunda yer alan imâmet bahsinde Şîa'nın görüşleri reddedilmiştir (I, 539-541; II, 1009-1011). Mâtürîdî âlimi Nüreddin es-Sâbûnî'ye ait *el-Kifâye*'nin ilâhiyyât bölümünde âlemin yaratılmışlığına, Allah'ın varlığı ve sıfatlarına yer verilmiş, nübüvât bölümünde nübüvvetin ispatı ve delillerinin yanı sıra yahudi ve hristiyanlarca Hz. Muhammed'in nübüvvetine yapılan itirazlara cevap verilmiş, hilâfetle ilgili meseleler işlenip Şîa'nın

iddiaları yine reddedilmiştir. Ta'dîl ve tecvîr bölümünde hikmet-sefeh, hidayet-dalâlet, hayır-şer, istitâat-kesb, tevîd-tevellüd, eserin son bölümünde sem'iyât konuları anlatılmış, el-esmâ' ve'l-ahkâm bahislerinin ardından âhiret merhalelerine genişçe yer verilmiştir.

Müteahhir dönemde kaleme alınan kelâma dair eserler İslâm felsefesinin kelâm ilmi alanına alınması neticesinde daha geniş bir muhteva kazanmış, daha sistematik hale gelmiştir. Sa'deddin et-Teftâzânî, Seyyid Şerîf el-Cürçânî ve Taşköprizâde'nin eserlerinde başlangıçta yer alan "Umûr-ı âmme" adlı bölümde vücûd-adem, vücûb, imkân, imtinâ, vahdet-kesret, arazlar, cevherler, cisimler, felekler, yerküre, madenler, nefis ve mahiyeti konuları; ilâhiyyât bölümünde Allah'ın varlığı, sıfatları, fiilleri, kader ve kullara ait fiiller, ecel ve rızık meseleleri; sem'iyât bölümünde nübüvvet, mucize, ismet, keramet, sihir, âhiret ve merhaleleri; "el-Esmâ' ve'l-ahkâm" başlığı altında toplanan iman, günah, küfür ve tekfir konuları incelenmiş, son olarak imâmete yer verilmiştir. Bu üç eserde mebdâî ve umûr-ı âmme bahisleri diğer üç bölüme nisbetle çok geniş tutulmuştur. Klasik tarzda yazılan son eserlerden biri olan Abdülatif Harpûtî'nin *Tenkihü'l-ke-lâm*'ında tekrar Cüveynî'nin planına dönmüştür (s. 7, 155, 267, 318, 380).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, I, 21; Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber* (nşr. M. Zâhid Kevserî, trc. Mustafa Öz, *İmâm-ı Âzamın Beş Eseri* içinde), İstanbul 2008, s. 70-77; Eş'arî, *el-Lüma'*, s. 81-161; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 11-33, 527-642, ayrıca bk. tür.yer.; Bâkîllânî, *et-Temhîd* (İmâdüddin), s. 561-567, ayrıca bk. tür.yer.; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Makâlât*, s. 10-40, 148-180, 361-362; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 161; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *el-'Akîdetü'n-Nizâmiyye*, Kahire 1979, s. 132-134, ayrıca bk. tür.yer.; Gazzâlî, *el-İktîşâd fi'l-i'tikâd*, Beyrut 1403/1983, s. 163-166; Neseffî, *Tebşiratü'l-edille* (Salamé), I, 539-541; II, 1009-1011; ayrıca bk. tür.yer.; Nüreddin es-Sâbûnî, *el-Kifâye*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2271; a.mfl., *el-Bidâye fi usûli'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), Di- maşk 1399/1979, s. 5-7, ayrıca bk. tür.yer.; Fahreddin er-Râzî, *Kitâbü'l-Erba'in fi usûli'd-dîn* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1406/1986, II, 337-342; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, İstanbul 1305, I, 1-4; II, 1-4, ayrıca bk. tür.yer.; Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, İstanbul 1239, s. 2-12, ayrıca bk. tür.yer.; Taşköprizâde, *el-Me'âlim fi 'ilmi'l-ke-lâm*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 3209, vr. 1-48; Abdülatif Harpûtî, *Tenkihü'l-ke-lâm*, İstanbul 1330, s. 7, 155, 267, 318, 380; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul 1993, s. 56-64.

